

Breyttir atvinnuhættir og byggðaþróun

Grein eftir Dr. Bjarka Jóhannesson, forstöðumann Þróunarsviðs Byggðastofnunar, október 1998.

Forsendur byggðamynsturs

Byggðamynstur verður til af einhverri ákveðinni orsök. Í stórum dráttum má segja að það sé tvennt, sem ræður byggðamynstri, en það er annars vegar samskipti fólks og hins vegar framleiðsla.

Fyrir á tímum var það einkum fyrri þátturinn, sem réði þéttbýlismyndun. Undir þennan þátt má flokka stjórnsýslu, bæði veraldlega og andlega, hernað, menntun, verslun og þjónustu. Í Evrópu má nefna Vínarborg og París sem dæmi um nær hreinar stjórnsýsluborgir á veraldlega sviðinu og Uppsala í Svíþjóð á andlega sviðinu. Sem dæmi um hernaðarborg má nefna víkingabæinn Hedeby, sem var á mörkum danska og germanska ríkisins, þar sem nú er Schleswig. Sem dæmi um menntasetur má nefna Oxford í Englandi og Lund í Svíþjóð, og sem dæmi um verslunarborgir má nefna Feneyjar á Ítalíu og víkingabæinn Birka í Svíþjóð. Þjónusta virðist ekki vera sérstakur áhrifavaldur í þéttbýlismyndun heldur byggjast upp þar sem þéttbýli er fyrir. Samgöngur eru svo órjúfanlegur áhrifavaldur í staðsetningu borga. Stjórnsýsluborgir þurftu að hafa góðar samgöngur við baklandið, og verslunarborgir risu oft þar sem tvær samgönguleiðir skárust. Feneyjar liggja til dæmis þar sem sjóleiðin frá Konstantínópel og landleiðin um Ítalíu mættust, og Birka þar sem sjóleiðin frá Eystrasalti og landleiðin milli norður og suður Svíþjóðar mættust.

Með iðnbyltingunni verður sú breyting að þéttbýlismyndun fer nær eingöngu að tengjast framleiðslu. Þéttbýlismyndun verður mjög hröð og borgirnar þéttar. Þetta orsakast af því að verksmiðjurnar þurftu staðsetningu nálægt samgönguneti sem tengdist hráefni og mörkuðum. Einingarnar verða mun stærri en fyrir og þurfa mikið vinnuafli. Sem dæmi má nefna iðnaðarborgir Englands og Þýskalands.

Nú á tímum er enn að verða breyting á þessu, og upplýsingasamfélagið gerir ekki lengur sömu kröfur til nálægðar og þéttleika og iðnaðarsamfélagið gerði. Með einkabílum og þétttriðnu samgönguneti getur fólk búið utan við borgirnar, sem hefur aftur leitt til dreifingar byggðar. Ekki er þó um að ræða afturhvarf til landsbyggðarinnar, heldur fremur til svæða innan 50 - 100 kílómetra frá borgunum.

Byggðamynstur héraendis

Allt þetta er mikilvægt til að skilja byggðamynstur á Íslandi. Héraendis mynduðust bæir mjög seint. Aðalatvinnuvegurinn var landbúnaður, en einnig nokkuð um fiskveiðar. Hvort tveggja var stundað í smáum einingum og leiddi ekki til þéttbýlismyndunar. Ekki mynduðust hér neindir stjórnsýslu- eða menntabæir, og ekki heldur neindir verslunarbæir, sem orð er á gerandi. Menn hafa velt vöngum yfir hvers vegna þetta var svo, og tilgátur nefna að þessu hafi verið stýrt af erlendu konungsvaldi, til að hafa betri stjórn á Íslendingum og e.t.v. ala á hrepparíg og flokkadrætti, sem enn í dag einkennir okkur Íslendinga.

Hvort þetta er rétt skal látið ósagt, en hitt er víst að bæir byrja ekki að myndast hér fyrir en á nítjándu öldinni, og þá aðeins Reykjavík. Aðrir bæir myndast á skömmu tímabili, þ.e. á fyrri

hluta þessarar aldar. Langflestir þeirra tengjast framleiðslu, þ.e. fiskiðnaði. Undantekningar eru Akureyri, sem er menntasetur og byggði þar að auki á fataiðnaði, og einnig má nefna Egilsstaði og Selfoss, sem eru þjónustumiðstöðvar á sínu svæði. Á Akranesi byggðist einnig upp annar iðnaður, og nokkrir bæir hafa einnig fengið visst þjónustuhlutverk á víðara svæði, og má þar nefna Sauðárkrók, Húsavík og Ísafjörð, sem náð hafa nokkurri stærð. Fiskibæirnir eru hins vegar flestir litlir, nema Vestmannaeyjar.

Það er þannig einkum framleiðsla sem ráðið hefur byggðamynstrinu á Íslandi, og nær eingöngu fiskiðnaður. Byggðamynstrið sem þannig myndaðist einkenndist af nálægð við fiskimiðin, og voru bæirnir þannig litlir og dreifðir. Þeir lágu oft illa við landsamgöngum, en þeim mun betur við samgöngum á sjó.

Byggðamynstur er breytingum háð, og sem dæmi má nefna að nær enginn þeirra norrænu bæja, sem voru stærstir á víkingaöldinni eru lengur til. Breyttar forsendur hafa ráðið örlögum þessara bæja, t.d. lagðist byggð í Birka af þegar land reis og sjávarborð lækkaði þar með og siglingar urðu erfiðar. Byggðamynstur á Íslandi hefur einnig gengið geng um breytingar, þótt ungt sé. eru gömlu síldarbæirnir á Vestfjörðum þar gleggsta dæmið.

Breytt byggðamynstur

Fólksflutningur frá landsbyggðinni til höfuðborgarsvæðisins er að verða alvarlegt vandamál héraendis. Fyrirbærið er reyndar ekki nýtt. Fólksflutningur var mjög mikill um miðbik aldarinnar, en síðan dró úr honum um sinn og jafnvægi virtist náð. Þetta jafnvægi hélst um nokkuð skeið, en á síðasta áratug hafa flutningarnir til höfuðborgarsvæðisins aukist á ný. Jafnframt hefur íbúum fækkað víðast hvar á landsbyggðinni.

Mestur hefur brottflutningurinn verið á Vestfjörðum og í Dalasýslu, um 20% á tímabilinu 1987-1997. Þar næst koma Húnavatnssýslur, Suðurfirðir Austfjarða og Vestur-Skaftafellssýsla með um 12% brottflutning. Einu svæðin sem sýna fjölgun eru Höfuðborgarsvæðið, Reykjanes og Árnessýsla, þ.e. svæðin næst höfuðborgarsvæðinu, auk Austur-Skaftafellssýslu. Séu tölurnar frá 1998 skoðaðar, sýna þær ekki mikla breytingu frá þessu, nema þá helst á verri veg, og út frá þeim má reikna enn meiri fækkun á næstu árum, ef ekkert er að gert. Þó má búast við að með tilkomu Hvalfjarðarganganna fari áhrif höfuðborgarsvæðisins að skila sér líka í norður.

Ef við síðan lítum á hvaða aldurshópar það eru sem flytja mest milli landssvæða, sést að það er fólk á þrítugsaldri, þ.e. vaxtarbroddurinn í hverju sveitarfélagi, sem gerir þessa hluti enn alvarlegri.

Það eru einkum fjórar orsakir, sem valda þeim breytingum, sem nú eru að verða á byggðamynstrinu, og hafa leitt til stórfenglegra fólksflutninga af landsbyggðinni til höfuðborgarsvæðisins. Þær eru breytingar á landbúnaði og fiskveiðum, aukinn hluti þekkingar í framleiðslu og breytt gildismat fólks.

Fyrst má telja fækkun starfa í landbúnaði, sem má rekja til vélvæðingar og breyttra rekstrareininga. Færra fólk þarf á hvert bú og búunum fækkar. Þessi fækkun byrjaði snemma á öldinni og hún stendur enn. Fyrst í stað stóðu flutningarnir oft til nærliggjandi þéttbýlisstaða, en nú virðast þeir að mestu leyti vera til höfuðborgarsvæðisins.

Þegar útgerð hófst í einhverjum mæli hérlendis, myndaðist þéttbýli vegna nauðsynlegrar nálægðar við fiskimiðin. Með breyttum skipum og framleiðsluháttum, er þessi nauðsyn ekki lengur til staðar. Skipin geta siglt lengri leið en fyrr með aflann án þess að hann skemmist, hlut hans er unninn um borð, og landvinnslan byggir á stærri framleiðslueiningum en fyrr. Sökum tæknivæðingar í fiskvinnslu hefur störfum einnig fækkað þar og mun fækka enn á komandi árum. Þegar störfum í fiskvinnslu fækkar og fólk flyst burt, minnkar einnig undirlag fyrir skóla, verslun og þjónustu, úr þessu verður vítahringur, enn fleiri flytja burt, og þannig gengur sagan. Við reiknuðum það þannig út að ef fiskvinnsla hefði lagst af á Breiðdalsvík og fiskvinnslufólkið flutt burt, hefði íbúum að líkindum fækkað um helming í fyrstu umferð. Stærri fiskvinnslubæir standa þetta betur af sér, eins og Vestmannaeyjar, og einnig bæir sem hafa fjölbreyttara atvinnulíf.

Þriðja orsökina er aukinn hluti þekkingar í framleiðslunni. Þessi þekking liggur í þeirri tækni, sem notuð er við framleiðsluna, vélum, verkþekkingu, markaðssetningu og fleiru þess háttar. Þetta kemur meðal annars fram í aukinni hagræðingu, sem leiðir til fækkun starfa í beinni framleiðslu. Þess í stað skapast störf í alls kyns þekkingariðnaði tengdum framleiðslunni, tækniþróun, menntun, markaðsmálum o.þ.h. Nú er talið að í flestum framleiðslugreinum liggja einungis 10% verðmætasköpunar í sjálfri framleiðslunni, en 90% í þekkingariðnaði tengdum henni. Sem dæmi má nefna helstu þekkingarþætti varðandi útgerð:

- Veiðar: hafrannsóknir og fisveiðistjórnun, fiskveiðitækni og netagerð, skipatækni, nýsmíði og viðhald, grunnmenntun sjómanna, rafeindatækni - fiskileitartæki og ýmis önnur rafeindatæki.
- Fiskvinnsla: gæðastjórnun og -kerfi, vöruþróun - nýsköpun og þróun, umbúðir og önnur rekstrarvara, grunnmenntun og endurmenntun.
- Sala og markaðsfærsla: áætlanagerð - sala og framleiðsla, birgðahald, kynningarefni og auglýsingar, upplýsingasöfnun, fjármögnun.
- Flutningar og dreifing (mest aðkeypt vinna): flutningakerfi, birgðahald, dreifing, fjármögnun.
- Upplýsingakerfi og umhverfismál.
- Kaupandi og neytandi: vöruupplýsingar, stuðningskerfi fyrir sölu, vöruþróun, ýmis neytendaþjónusta, fjármögnun.

Við þurfum ekki að leita lengi að því hvar þessi störf lenda. Þau lenda ekki í gömlu fiskvinnsluplássunum, heldur á höfuðborgarsvæðinu, í minna mæli á Akureyri og enn minna á stærri fiskvinnslustöðum, eins og Vestmannaeyjum. Þekkingariðnaðurinn er á Reykjavíkursvæðinu og frumframleiðslan er eftir á landsbyggðinni. Eflaust má því um kenna að flestar rannsóknarstofnanir eru einkum starfandi á Reykjavíkursvæðinu.

Þá má spyrja sig, hvornig landsbyggðin er í stakk búin til að taka við þekkingariðnaði. Er sá mannauður fyrir hendi, sem þarf til að taka við þekkingariðnaði? Svarið er nei, og það tekur langan tíma að byggja hann upp. Möguleikarnir á að auka menntun hafa aukist til muna með fjarkennslu, en ekki er síður mikilvægt að byggja upp rannsóknarstarfsemi á landsbyggðinni. Það er ekki nóg að vinna rannsóknirnar í Reykjavík og senda síðan skýrslu út á landsbyggðina, heldur verður að framkvæma sjálfar rannsóknirnar á landsbyggðinni og byggja þar með upp þekkingu, sem þarf til að nýta niðurstöðurnar og byggja áfram á þeim. Þetta samræmist einnig hinni nýju byggðastefnu, að færa frumkvæði, framtak og fjármagn út á landsbyggðina, að hjálpa fólki þar að hjálpa sér sjálft, en ekki aðeins að taka við hlutunum frá öðrum. Ýmsar rannsóknarstofnanir hafa þegar hafið þessa dreifingu, og má t.d. nefna

Rannsóknarstofnun fiskiðnaðarins sem dæmi. Einnig er að byggjast upp sjálfstæð rannsóknarstarfsemi á landsbyggðinni, og má þar nefna Háskólann á Akureyri og Nýherjabúðir á Höfn í Hornafirði sem dæmi.

Að lokum vil ég drepa lauslega á fjórða þáttinn, sem er breytt gildismat fólks, einkum ungs fólks. Það stafar af aukinni menntun, ferðalögum og fjölmiðlum. Hvert tímabil sögunnar einkennist af vissum viðhorfum og lífsstíl. Þegar Íslendingar tóku skrefið frá bændaþjóðfélaginu yfir í iðnaðarþjóðfélagið urðu kynslóðaskipti og fráhrarf frá lífsstíl og viðhorfum bændaþjóðfélagsins. Tímabilið einkenndist af tæknihyggju, sem oft réði ferðinni fremur en mannleg viðhorf. Á sjöunda áratugnum kom fráhrarfið og jafnframt því sem við stigum skrefið frá iðnaðarþjóðfélaginu yfir í upplýsinga- og hátækisamfélagið, ruddu sér til rúms ný viðhorf. Þau einkennast af nýsköpun, alþjóðahyggju, hreyfanleika í búsetu, sjálfstæði, jafnrétti milli kynja, þjóðflokka og trúarhópa og vaxandi áhuga á málefnum, sem standa nálægt fólki, eins og umhverfismálum, menningu og bættum lífsgæðum. Ungt fólk kys æ meiri hreyfanleika í búsetu og atvinnu og velur oftast starfssvið, sem krefjast fræðilegrar þekkingar. Það er ekki lengur sátt við að búa á sama stað alla ævi og stunda sama starf alla ævi. Þetta leiðir til aukinna búferlaflutninga, og þeir staðir eru eftirsóknarverðastir, sem bjóða upp á fjölbreytni í búsetu og tækifæri til að skipta um starf. Ungt fólk gerir æ meiri kröfur til framboðs, fjölbreytni og sveigjanleika í menningu og afþreyingu. Föst félagasamtök uppfylla ekki lengur þarfir þess. Einnig þetta hefur áhrif á búsetuval fólks, og þeir staðir eru eftirsóknarverðir, sem bjóða upp á fjölbreytni í þessum efnunum. Hér hefur höfuðborgarsvæðið forskot á landsbyggðina.

Ein af breytingunum sem fylgja þessu er umbylting á stjórnkerfum þjóðfélagsins, stofnana og fyrirtækja. Í upplýsinga- og hátækisamfélaginu eru þekking og menntun orðin almenn og ekki lengur forréttindi fárra. Hlutverk stjórnandans hefur því breyst frá því að vera verkstjóri yfir í að vera fremur samræmingaraðili og tengiliður við umheiminn. Í stjórnámálum endurspeglast þetta í valddreifingu og afskiptum hins almenna borgara af þjóðfélagsmálum, sem snerta hann sjálfan og nánasta umhverfi hans. Miðstýring víkur fyrir sjálfsforræði, eins og hérlendis má sjá í auknu sjálfsforræði í byggðamálum.

Önnur breyting er aukinn hreyfanleiki, bæði í ferðum og búferlaflutningum. Hreyfanleiki í ferðum er afleiðing af bættri samgöngutækni og bættum efnahag fólks, en stafar jafnframt af aukinni þekkingu fólks á ferðamöguleikum og áfangastöðum. Fólk sækir einnig vinnu í meiri fjarlægð en áður. Búsetuskipti eru tíðari en áður, en tengjast félagslegum bakgrunni. Kvenfólk er hér hreyfanlegra en karlmenn, og fólk, sem elst upp í litlum bæjum vill fremur flytja brott en fólk, sem elst upp í stærri bæjum. Menntun eykur einnig flutningatíðni fólks milli héraða, bæði til að sækja háskólanám og betri atvinnumöguleika.

Ungt fólk í dag velur oftast starfssvið, sem krefjast fræðilegrar þekkingar og bjóða upp á landfræðilegan hreyfanleika. Mikill hluti þess velur því langskólanám. Það er mikilvægt fyrir það að sjá árangur af starfi sínu og það vill hafa góða heildarsýn yfir starf sitt. Of mikil verkaskipting og sérhæfing er því á móti skapi. Það leitar að sjálfstæði í starfi og er á móti lóðréttu stjórnkerfi. Yfirmannstöður eru ekki endilega lokatakmarkið, en áhugaverð störf og góðir vinnufélagar skipta miklu máli. Góð laun eru mikilvæg, en ekki alls ráðandi við starfsval. Hér gætir þó nokkurs munar milli karla og kvenna, þar sem karlar leggja meira upp úr launum, en konur upp úr hinum félagslega þætti starfsins.

Alþjóðahyggja er hluti hinna nýju lífsviðhorfa. Í upplýsinga- og hátækisamfélaginu færast alþjóðamenning inn á hvert heimili gegnum fjölmiðla og ferðalög. Með auknum

fjölþjóðaviðskiptum og samstarfi, eins og t.d. innri markaði Evrópusambandsins, hverfa landamæri á Vesturlöndum og þar með minnkar vægi þjóðríkisins sem stjórnunareiningar. Fólki flytur einnig milli landa í auknum mæli.

Þá má nefna auknar kröfur fólks til umhverfis síns, einkum útiumhverfis, sem hefur meira vægi en áður. Þættir, sem skipta máli eru t.d. umhverfi laust við hávaða og mengun, veðráttu, útsýni og aðgangur að ósnortinni náttúru. Nágreppi við vini, vinnustað og skóla eru mikilvægir þættir.

Næsti þáttur varðar félagsstarf og tómstundir. Hér er ungt fólk að hverfa frá skipulagðri og formbundinni félagsstarfsemi, svo sem ungmennahreyfingum og stjórnmalasamtökum, en leggur meiri áherslu á sveigjanleika, valkosti og einstaklingsbundið framboð. Konur vilja fjölbreyttara framboð menningar en karlar.

Það sem hér er sagt er hluti af skýringunni á breyttu búsetuvali fólks. Þetta er byggt á erlendum könnunum, en sömu þættir hafa m.a. komið fram í búsetukönnun prófessors Stefáns Ólafssonar. Þar kom m.a. fram að höfuðborgarsvæðið hefur einkum yfirburði gagnvart landsbyggðinni á sviði aðstöðu til menningarneyslu og afþreyingar annars vegar og verslunar og þjónustu hins vegar. Landsbyggðin hefur yfirburði á sviði umhverfisskilyrða og opinberrar þjónustu.

Flestir þeir sem fluttu milli byggðarlaga á árunum 1992-96 voru ánægðari með vöruúrval á nýja staðnum, síðan kom, í þessari röð, menningarlíf, atvinnutækifæri, húshitunarkostnaður, þjónustuúrval, skemmtanalíf, flugsamgöngur, atvinnuöryggi, aðstaða til afþreyingar og íþróttaiðkunar, verðlag, framhaldsskólamál, framboð hentugs húsnæðis og tekjuöflunarmöguleikar. Þetta eru vísbendingar um hvaða þáttum fólk kann að sækjast eftir. Atriði sem tengjast "nú tímalegum lífsháttum" eru áberandi ofar á listanum og höfðu yfirburði á nýja búsetustaðnum.

Íbúar þéttbýlisstaða með 200 til 1000 íbúa hafa sérstöðu fyrir það hve óánægðir þeir eru með búsetuskilyrðin. Íbúar þéttbýlis með minna en 200 íbúa og íbúar sveitanna eru ánægðari með skilyrðin í byggðarlaginu en þeir sem búa í þorpum og kaupstöðum með 200 til 1000 íbúa. Það eru því litlu þéttbýlisstaðirnir sem höllustum fæti standa með tilliti til búsetuþróunar. Minnst er ánægja íbúa þerra með húshitunarkostnað, verðlag á vöru og þjónustu, framhaldsskólamál, afþreyingaraðstöðu og atvinnutækifæri.

Íbúa höfuðborgarsvæðisins eru ánægðastir af öllum með atvinnumál, en næst mest á Norðurlandi eystra. Mest er hins vegar kvartað um ófullnægjandi atvinnumál á Norðurlandi vestra og Vesturlandi. Það eru einkum ófullnægjandi atvinnutækifæri (fjölbreytileiki) og tekjuöflunarmöguleikar sem fólk í þessum tveimur landshlutum kvartar undan. Almennt má segja að lítil ánægja sé með atvinnumál á landsbyggðinni.

Menningar- og afþreyingarmál hafa sterkasta stöðu á stærstu þéttbýlisstöðunum, þ.e. á höfuðborgarsvæðinu og Akureyrarsvæðinu. Síðan koma Norðurland vestra og Suðurnes. Minnst er ánægjan með þessa þætti á Austurlandi og Vestfjörðum. Í verslun og þjónustu hefur höfuðborgarsvæðið mikla yfirburði. Almennt eru landsbyggðarmenn ánægðari með umhverfisskilyrði og veðurfar en íbúar Faxaflóasvæðisins. Mest er ánægjan með umhverfisskilyrði á Vesturlandi, Norðurlandi og Austurlandi. Minnst er hún á höfuðborgarsvæðinu, en næstmínst á Vestfjörðum og Suðurlandi, og gætir ótta við hættu af

völdum náttúruafli á tveimur síðarnefndu svæðunum, en á Höfuðborgarsvæðinu gætir sérstaklega óánægju með hættu af völdum umferðar og ofbeldis.

Nýjar leiðir í byggðastefnunni

Af þessu má sjá að leita verður nýrra leiða í byggðastefnunni. Í fyrsta lagi verður að laga hana að atvinnuháttum upplýsinga- og þekkingarþjóðfélagsins. Ein leiðin til að ráða bót á málunum er að reyna að finna nýtt hlutverk fyrir bæina, þ.e. að finna nýjar atvinnugreinar og reyna að laða ný fyrirtæki til þeirra. Augljóst er að mikilvæg undirstaða fyrir uppbyggingu nýrra atvinnuhátta liggur í aukningu þekkingar á landsbyggðinni til að eiga þátt í meira en þeirra 10% af verðmætasköpuninni sem liggur í beinni vinnu við framleiðslu. Jafnframt er ljóst að afskekktir staðir, sem erfitt eiga uppdráttar í venjulegum framleiðsluiðnaði vegna fjarlægðar frá mörkuðum og hráefni, ættu að eiga góða möguleika í upplýsingasamfélaginu.

Í öðru lagi verður að laga byggðastefnuna að óskum fólks. Áður fyrr var oft hægt að stýra staðarvali fyrirtækja með opinberum reglum og styrkjum. Nú eru breyttir tímar og fyrirtæki framleiða oft háþróaðar vörur og þjónustu, sem krefjast mikillar starfsþekkingar. Framboð á starfsmenntuðu vinnuafli er meðal þeirra þátta, sem mikilvægir eru fyrir staðarval fyrirtækja. Það er ekki lengur nóg að staðsetja fyrirtæki einhvers staðar og halda síðan að fólk komi sjálfkrafa að búa þar. Með því að byggja upp þekkingariðnað á landsbyggðinni má um leið bæta búsetuþætti þar, með því að auka fjölbreytni atvinnulífsins.

Það eru því einkum tveir meginþættir, sem leggja ber áherslu á við þróunarstarf í því skyni að stuðla að jafnvægi í byggðum landsins:

Þarfir fyrirtækja:

- Staðbundnir þættir: framboð á húsnæði og/eða lóðum til nýbygginga, orkuframboð, gæði gatnakerfis, veitukerfa o.þ.h.
- Samgöngur: á landsbyggðinni einkum aðgangur að stofnvegakerfi, flugvöllum, höfnum og fjarskiptakerfum.
- Rekstrarþættir: aðgangur að fjármagni, þjónustu og starfsmenntuðu vinnuafli.
- Samskiptaþættir: nálægð eða tengsl við fyrirtæki með svipaða starfsemi, nálægð við þjónustufyrirtæki.
- Þekking: aðgangur að rannsóknarstofnunum og háskólum.
- Stjórnunarumhverfi: velviljuð og virk opinber stjórnvöld og embættismenn, skýr lög og reglur, skýr skipulagsákvæði sem taka tillit til þarfa fyrirtækjanna.
- Ytri ímynd: gott umhverfi, heimilisfang á vel metnum stað/svæði/hverfi o.fl.

Þarfir íbúa:

- Umhverfisgæði: veðráttu, umhverfi laust við hávaða og mengun, útsýni, aðgangur að ósnortinni náttúru.
- Félagsleg gæði: atvinna (fyrir bæði hjónin ef við á), efnahagslegt, félagslegt og líkamlegt öryggi, framboð á góðu, vel staðsettu og hagkvæmu húsnæði, góðar verslanir og þjónusta, dagvistun, góðir grunnskólar, aðgangur að menntaskólum og/eða fjölbrautarskólum, möguleikar á framhaldsmenntun eftir stúdentspróf.
- Samgöngur: öruggar og þægilegar samgöngur innanbæjar og við aðra landshluta, aðgangur að almenningssamgöngum (ef við á).

- Menning og afþreying: aðlaðandi umhverfi, gott framboð á menningu og afþreyingu, aðstaða til íþróttaiðkana og útivistar.

Atvinnuþróun

Hlutverk Byggðastofnunar er að stuðla að þjóðhagslega hagkvæmri þróun byggðar í landinu. Nýlega var samþykkt þingsályktunartillaga um stefnu í byggðarmálum árin 1998-2001. Megininntak þeirrar stefnu er að snúa vörn í sókn með því að færa framtak, frumkvæði og fjármagn út á land, til heimamanna sjálfra. Þar segir að stefnt skuli að því að fólksfjölgun á landsbyggðinni verði ekki undir landsmeðaltali og nemi 10 % til ársins 2010.

Flutningur Þróunarsviðs Byggðastofnunar til Sauðárkróks síðastliðið ár og nýjar áherslur í starfsemi þess er liður í þessari nýju byggðastefnu. Með nýjar aðstæður í huga mun Þróunarsviðið nú reyna að tengjast beint öllum aðilum, sem á einhvern hátt geta haft áhrif á þróun byggðar. Þróunarstarfið verður aukið og farið inn á nýjar brautir. Áhersla verður lögð á samstarf við atvinnuþróunarfélög á landsbyggðinni. Til að auðvelda þessi samskipti hefur Byggðastofnun tekið á leigu svo nefnda Byggðabrá, sem er myndfundatengibúnaður, og veitt atvinnuþróunarfélögunum styrki til kaupa á fjarfundarbúnaði. Á Byggðabránni halda Þróunarsviðið og atvinnuþróunarfélögin landsfundi tvisvar í mánuði. Þar eru rædd ýmis samstarfsmál og miðlað reynslu milli félaganna. Þróunarsviðið stýrir Byggðabránni og veitir félögunum faglega aðstoð. Lögð er áhersla á eigið framtak á svæðunum og að nýta sem best staðbundnar aðstæður, þekkingu, hugmyndir og möguleika. Unnið verður að þróun innlendra samstarfsverkefna á þessu sviði og einnig að þátttöku í fjölþjóðlegum verkefnum, einkum innan ramma norðurlandasamstarfs og Evrópusambandsins.

Auk þessa er fyrirhugað samstarf við ferðamálafulltrúa, en með bættum samgöngum ætti ferðamannastraumur að geta aukist víða um land, til dæmis á Vestur- og Norðvesturlandi með tilkomu Hvalfjarðarganganna. Saga okkar og þjóðtrú eru þættir, sem leggja ber meiri áherslu á til að laða erlenda ferðamenn til landsins.

Sérstök áhersla verður lögð á aðstoð við dreifbýl svæði, sem oft eru nefnd jaðarsvæði. Starfa fulltrúar Þróunarsviðsins m.a. í starfshópum á afmörkuðum svæðum, þar sem sérstakt átak er gert til eflingar byggðar.

Eitt af verkefnum Þróunarsviðsins er að tengja ríkisstofnanir við landsbyggðina. Lögð er áhersla á samskipti við aðila, sem vinna að hliðstæðum verkefnum, svo sem viðkomandi ráðuneyti, ríkisstofnanir, sveitarfélög, innlenda og erlenda háskóla og rannsóknarstofnanir. Þar getur verið um að ræða bein samstarfsverkefni, skipti á upplýsingum, gagnkvæma ráðgjöf, ábendingar, tillögugerð, ráðstefnuhald og þátttöku í ráðstefnum. Hér kemur Byggðabráin einnig að góðum notum, og auk framangreindra funda eru aðrir fundir, þar sem fjallað er um fagleg mál og alls konar upplýsingar. Á þessum fundum eru rædd samstarfsmál atvinnuþróunarfélaganna og ýmissa stofnana í stoðkerfi atvinnulífsins eða byggðamál almennt. Á þessa fundi er boðið gestum til að halda fyrirlestra, svara fyrirspurnum eða kynna hvernig þeir geta orðið atvinnuþróunarfélögunum og fyrirtækjum á landsbyggðinni að sem bestu liði. Auk þessa gefst svo þeim sem þess óska kostur á að funda sérstaklega með atvinnuþróunarfélögunum eða öðrum aðilum, sem vinna að byggðamálum.

Búsetuval og byggðaáætlanir

Auk atvinnuþróunar vinnur Þróunarsviðið einnig að eflingu annarra þátta, sem áhrif hafa á búsetuval á landsbyggðinni. Markmiðið er að gera búsetu á landsbyggðinni aðlaðandi og nýta staðbundna möguleika í því sambandi. Hér verður í auknum mæli leitað samstarfs við sveitarfélög, skóla og ýmis félagasamtök. Mikilvægt er t.d. að jafna aðstöðu til menntunar og efla framhaldsmenntun á landsbyggðinni, og er Byggðabráin fyrrnefnda notuð til ýmis konar fjarkennslu. Með því móti gefst nemendum kostur á að afla sér ýmis konar menntunar í heimabyggð sinni, og eru þá minni líkur á að þeir flytji brott úr byggðarlaginu að loknu námi. Einnig er mikilvægt að mæta auknum kröfum fólks til umhverfis og lífsgæða. Í samfélagi nútímans tengjast t.d. skipulag byggðar og umhverfismál í æ auknum mæli, og góð umgengni og gott umhverfi í bæjum og sveitum eru mikilvæg fyrir búsetu. Ósnortin náttúra er ein af auðlindum landsbyggðarinnar og ber að nýta slíka þætti til framdráttar búsetu og ferðamála.

Upplýsingasöfnun og rannsóknir á atvinnuþáttum og staðbundnum möguleikum er mikilvægur þáttur í starfi Þróunarsviðsins. Þróunarsviðið mun hér starfrækja upplýsinganet með öðrum stofnunum, háskólum, rannsóknarstofnunum o.fl. Sem dæmi um rannsóknir á atvinnuþáttum og staðbundnum möguleikum má nefna kerfisbundna flokkun á styrkleika-, veikleika-, möguleika- og hættuþáttum sem grunn fyrir ákvarðanatöku.

Byggðaaætlanir verða unnar með sama hætti og fyrr. Byggðastofnun gerir tillögu að stefnumótandi áætlun í byggðamálum til fjögurra ára í senn og skal hún endurskoðuð á tveggja ára fresti. Í tillögunni skal koma fram stefna ríkisstjórnar í byggðamálum og tengsl hennar við almenna stefnu í efnahags- og atvinnumálum, svo og við áætlanir á sviði opinberrar þjónustu í landinu. Auk þess vinnur Þróunarsviðið svæðisbundnar byggðaaætlanir til fjögurra ára samkvæmt ákvörðun stjórnar Byggðastofnunnar og í nánu samstarfi við sveitarstjórnir á viðkomandi svæði.

Þáttur landsbyggðarinnar í byggðastefnunni

Allt miðar þetta að því að færa framtak, frumkvæði og fjármagn út á land. Byggðastofnun greiðir tæpar 100 milljónir árlega til starfsemi atvinnuþróunarfélaganna, auk þess sem 300 milljónum er veitt til eignarhaldsfélaga til að veita lán og kaupa hlutafé í fyrirtækjum. Þar á móti á að koma jafnmikið framlag heimamanna og framlag úr einkageiranum. Hlutverk Þróunarsviðs Byggðastofnunar er að fylgja þessu eftir, efla framtak landsbyggðarfólks, samstarf þess á milli og samstarf við stofnanir í Reykjavík. Fjármagnið til atvinnuþróunarfélaganna er bundið samningum við Byggðastofnun um ýmis verkefni og því fylgja ýmsar kvaðir. Við erum um þessar mundir að ganga frá samstarfssamningum við ýmsar stofnanir í stoðkerfi atvinnulífsins um þátttöku í samstarfi við atvinnuþróunarfélögin. Markmið samninganna er annars vegar að auka skilvirkni starfsemi stofnanna á landsbyggðinni, og hins vegar að aðstoða atvinnuþróunarfélögin og auka hæfni þeirra til að sinna verkefnum á sviði atvinnuþróunar, nýsköpunar í atvinnulífinu, ráðgjafar við fyrirtæki og byggðapróunar.

Einnig erum við að undirbúa samninga við ýmsar rannsóknar- og menntastofnanir um þátttöku í rannsóknum á sviði atvinnu- og byggðapróunar. Munum við stefna að því, þar sem kostur er, að slíkar rannsóknir fari fram á landsbyggðinni til að byggja upp þekkingu þar á sviði atvinnu- og byggðapróunar.

Að lokum ber svo að nefna fjarkennslu, sem að miklu leyti fer fram í gegn um Byggðabrána fyrrnefndu. Fjarkennsla er mikilvægur þáttur í byggðapróun. Eins og ég nefndi áðan, er það mikilvægur þáttur í atvinnuuppbyggingu að auka þekkingu á sviði atvinnuveganna. Einnig er

fjarkennsla liður í að jafna aðstöðu til menntunar almennt og bæta þar með búsetuskilyrði á landsbyggðinni.

Með þessu vonumst við til að efla sjálfsbjargarviðleitni íbúa landsbyggðarinnar, því sveltur sitjandi kráka en fljúgandi fær. Þeir sem sýna framtak og hafa stefnu og hugmyndir, eiga frekar von á því að eftir þeim sé tekið en þeir sem einungis sitja og bíða. Þannig vonum við að við getum fengið hjólin til að snúast og unnið að markmiði Byggðastofnunar að stuðla að hagkvæmri þróun byggðar í landinu.

Dr. Bjarki Jóhannesson

forstöðumaður Þróunarsviðs Byggðastofnunar

Október 1998